

УДК 347.9

DOI https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-2-6

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У СПОРАХ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Майка Максим Борисович,

адвокат, кандидат юридичних наук,

викладач юридичних дисциплін

Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола,

ORCID ID: 0000-0002-7831-9666

У статті проаналізовано проблеми реалізації права на справедливий суд у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг. Здебільшого споживач є слабкою стороною договору про надання туристичних послуг. Зазвичай споживач, який укладає договір, залежить від інформації, яку надає туроператор, і не має можливості перевірити всі умови договору та відповідність послуг оголошеним параметрам. Окрім того, часто туроператори мають більше досвіду та ресурсів, ніж споживач, що також визначає споживача менш сильною стороною.

Зважаючи на зростання популярності туризму, захист прав споживачів туристичних послуг стає дедалі більш актуальним питанням. Забезпечення доступу до справедливого суду та реалізація прав на справедливий процес є однією з головних гарантій захисту прав споживачів туристичних послуг. Однак постає низка проблем, пов'язаних із доступом до судової системи та розглядом справ про порушення прав споживачів туристичних послуг.

Тема реалізації права на справедливий суд у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг є актуальною. Останніми роками зростає кількість спорів, пов'язаних із цією сферою. Окрім того, споживачі стають все більш свідомі своїх прав і вимагають їх захисту в разі порушення. У таких випадках реалізація права на справедливий суд має велике значення для захисту прав споживачів туристичних послуг.

Доцільно вдосконалювати законодавство та процедури, пов'язані з розглядом справ про захист прав споживачів туристичних послуг, зокрема встановлювати додаткові гарантії доступу до судової системи та безоплатної правової допомоги для споживачів, поліпшувати процедуру розподілу судових витрат, установлювати механізми контролю якості судових рішень і забезпечення зрозумілості рішень суду для споживачів.

Також важливими напрямками вдосконалення є створення умов для перевірки якості туристичних послуг, що дозволить зменшити ризики для споживачів і підвищити якість послуг.

З урахуванням зазначених проблем і напрямів удосконалення законодавства у статті зроблено висновки про необхідність подальшого вдосконалення механізмів захисту прав споживачів туристичних послуг, що дозволить забезпечити більш ефективний і справедливий доступ до судової системи.

Ключові слова: право на справедливий суд, захист прав споживачів, гласність та відкритість, Верховний Суд, правосуддя.

Maika Maksym. Implementation of the right to a fair trial in disputes about the protection of the rights of consumers of tourist services

The article analyzes the problems of implementing the right to a fair trial in disputes about the protection of the rights of consumers of tourist services. In most cases, the consumer is the weak side of the contract for the provision of tourist services. Usually, when concluding a contract, the consumer depends on the information provided by the tour operator or travel agency, and does not have the opportunity to check all the terms of the contract and the compliance of the services with the declared parameters. Also, in many cases tour operators and travel agencies have more experience and resources than the consumer, which also makes the consumer less powerful.

The protection of consumer rights in the field of tourism is a crucial issue due to the significant growth of the tourism industry and the resulting increase in the number of consumer disputes. Despite the existence of laws and regulations that aim to safeguard consumer rights, numerous challenges remain. This paper analyzes the main problems encountered by consumers when seeking legal protection for their rights in the tourism industry and proposes several solutions to address these issues.

The topic of exercising the right to a fair trial in disputes about the protection of the rights of consumers of tourist services is relevant. In recent years, the number of consumers using tourist services has been increasing, so the number of disputes related to this field is also increasing. In addition, consumers are becoming increasingly aware of their rights and demand their protection in case of violation. In such cases, the realization of the right to a fair trial is important for the protection of the rights of consumers of tourist services.

Firstly, the paper examines the issue of unequal bargaining power between consumers and tourism businesses, which leads to unfair contracts and practices. Secondly, it explores the difficulties consumers face when seeking access to

justice and the need for simplifying legal procedures and promoting alternative dispute resolution mechanisms. Thirdly, the paper investigates the problem of slow and ineffective judicial processes, which hinder the enforcement of consumer rights.

In order to tackle these issues, the paper suggests several measures, including strengthening consumer protection laws and regulations, promoting consumer education and awareness, providing access to affordable legal services, enhancing the efficiency of judicial processes, and encouraging the use of alternative dispute resolution mechanisms.

The findings of this paper provide insights into the challenges faced by consumers in the tourism industry and the need for improving the legal framework and practical measures to protect their rights. The proposed solutions aim to contribute to the development of a fair and transparent tourism industry that benefits both consumers and businesses.

Key words: *right to fair trial, protection of consumer rights, publicity and openness, Supreme Court, justice.*

Тема реалізації права на справедливий суд у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг є актуальною. Споживачі стають усе більш свідомими своїх прав і вимагають їх захисту в разі порушення. У такому разі реалізація права на справедливий суд має велике значення для захисту прав споживачів туристичних послуг. Туризм є однією з тих галузей господарства, які швидко зростають, тому споживачі туристичних послуг є дедалі більшою групою споживачів, які потребують захисту своїх прав. Проте у зв'язку зі специфікою туристичного бізнесу та складністю договірних відносин у цій сфері споживачі туристичних послуг часто стикаються з порушенням своїх прав. Тому реалізація права на справедливий суд у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг є актуальною темою в сучасному правовому просторі. Окрім того, із зростанням популярності туризму та зростанням кількості скарг споживачів туристичних послуг зростає і значення правового захисту цієї групи споживачів. Отже, розгляд і аналіз реалізації права на справедливий суд у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг є важливим питанням в галузі захисту прав споживачів.

Мета статті полягає в дослідженні елементів права на справедливий суд під час розгляду спорів у справах про захист прав споживачів туристичних послуг на стадії перегляду судових рішень.

Проблемні питання, пов'язані з реалізацією права на справедливий суд під час розгляду спорів, досліджували багато вчених і науковців, серед яких А. Помазанова, О. Борисова, М. Сидоренко, П. Гуйван, М. Ковтун, І. Бейцун, Т. Пушкарьова, О. Штефан, Л. Зуєвич, А. Медвідь, Н. Шелевер, М. Савчин, С. Шевчук, В. Буткевич та інші. Тенденції розгляду спорів визначає також і судова практика. Для розв'язання поставлених завдань автором використано такі методи: діалектичний – визначення порядку реалізації права на справедливий суд; історичного аналізу – дослідження еволюції процедури захисту прав споживачів; герменевтичний – за допомогою цього методу досліджено понятійний апарат.

Особливості захисту прав споживачів туристичних послуг полягають у тому, що вони пов'язані з подорожами, що часто здійснюються за межами країни проживання споживача. Це ставить додаткові вимоги до захисту прав споживачів туристичних послуг, оскільки вони можуть стикатися зі значними труднощами у вирішенні проблем, пов'язаних із наданням туристичних послуг.

До особливостей захисту прав споживачів туристичних послуг також можна віднести:

- складність установлення фактів порушення прав споживача, особливо якщо вони стосуються якості послуг або їх надання в умовах, відмінних від умов, передбачених договором;
- складність визначення компетентного суду, оскільки проблеми, пов'язані з туризмом, можуть мати міжнародний аспект;
- необхідність брати до уваги міжнародні норми та стандарти у сфері туризму в захисті прав споживачів туристичних послуг;
- необхідність розуміння специфіки туристичної галузі та її особливостей для забезпечення ефективного захисту прав споживачів.

Право на справедливий суд включає в себе декілька складових частин, які мають бути забезпечені кожній людині, що звертається до суду:

- незалежність і неупередженість суду – судді мають розглядати справу на основі закону, а не впливу ззовні;
- право на ефективний засіб правового захисту – кожна сторона повинна мати можливість представити свою позицію та матеріали, які можуть підтвердити її правоту;
- гласність судового процесу – судовий процес має відбуватися відкрито, за винятком випадків, передбачених законом;
- принцип судової рівності – усі сторони мають бути рівними перед законом і мати однакові можливості захисту своїх прав;
- право на розгляд справи протягом розумного терміну;

– право на ефективний реальний захист прав та інтересів – суд має видавати рішення, які будуть виконуватися та дозволять відновити порушені права й інтереси сторін.

Ці складові частини підтримують найважливіший принцип справедливого суду – вирішення справи на основі закону та відсутності впливу на суд від зовнішніх чинників [1].

Складники права на справедливий суд реалізують також і під час розгляду спорів про захист прав споживачів туристичних послуг.

Рівність сторін – принцип, згідно з яким сторони спору повинні мати рівні можливості захисту своїх прав та інтересів у судовому процесі. Цей принцип надає споживачам туристичних послуг можливість представляти свої інтереси в суді та рівноправно конкурувати з туроператором або іншим постачальником послуг.

Право на захист – кожна особа має право на захист своїх прав та інтересів у судовому порядку, зокрема й спори про захист прав споживачів туристичних послуг. Захист може бути забезпечений за допомогою адвоката або іншого представника.

Принцип гласності – судовий процес повинен бути відкритим для громадськості, що забезпечує контроль за дотриманням прав і законних інтересів сторін. Цей принцип дозволяє споживачам туристичних послуг стежити за перебігом судового розгляду своєї справи та бути впевненими у справедливості рішення.

Принцип доступності – судовий захист має бути доступним для всіх, для споживачів туристичних послуг також. Це означає, що судовий процес повинен бути відкритим і доступним для громадськості.

Споживачі туристичних послуг можуть звернутися до суду по захист своїх прав у випадках, коли вони вважають, що були порушені умови договору з туроператором або турагентом. Для здійснення права на доступ до суду споживачі мають право на належне повідомлення про свої права та на доступ до інформації про те, яким чином можна звернутися до суду.

Для полегшення доступу до суду для споживачів туристичних послуг можуть бути запропоновані такі заходи, як зменшення вартості судових витрат, забезпечення здійснення права на представництво в суді, а також установлення належних строків давності для подання позову щодо порушення прав споживача туристичних послуг.

Загалом, реалізація права на доступ до суду для споживачів туристичних послуг є важливою складовою частиною захисту їхніх прав та інтересів, тому має бути забезпечена належним чином [2].

Здебільшого споживач є слабкою стороною договору про надання туристичних послуг. Зазвичай споживач, який укладає договір, залежить від інформації, яку надає туроператор або турагентство, і не має можливості перевірити всі умови договору та відповідність послуг оголошеним параметрам. Окрім того, часто туроператори та турагентства мають більше досвіду та ресурсів, ніж споживач, що також визначає споживача менш сильною стороною [3].

У зв'язку із цим законодавство багатьох країн, України також, передбачає заходи на захист прав споживачів туристичних послуг, як-от право на інформацію про умови договору та характеристики послуг, право на скаргу та вимогу до компенсації шкоди в разі порушення договірних зобов'язань тощо [4].

Додаткові гарантії права на справедливий суд для споживачів туристичних послуг можуть включати:

- забезпечення доступу до інформації: щоб споживач міг здійснити свої права, він повинен мати доступ до необхідної інформації про туристичний продукт або послугу, зокрема і про права, які він має, і про те, як їх можна здійснити;

- забезпечення можливості пред'явлення претензій: споживачі повинні мати можливість пред'являти претензії стосовно якості туристичних послуг, а також отримувати відповіді на них від туроператора або турагента;

- гарантії захисту від недобросовісних дій туроператорів: щоб споживачі могли впевнено користуватися туристичними послугами, важливо забезпечити їх захист від недобросовісних дій туроператорів, зокрема і шляхом забезпечення зручного й ефективного механізму захисту прав споживачів;

- забезпечення рівноправності сторін: у договорі повинні бути забезпечені рівні права для обох сторін. Споживачі мають право на однакову можливість захисту своїх прав у суді, а також на захист від будь-яких форм дискримінації чи обмежень;

- забезпечення можливості відшкодування збитків: у разі порушення прав споживачів туристичних послуг їм має бути надана можливість отримати відшкодування збитків, завданих неправомірними діями туроператора або турагента;

– забезпечення доступу до правосуддя: споживачі повинні мати реальний і ефективний доступ до правосуддя.

Надання споживачам права на безоплатну правову допомогу є доцільним із метою забезпечення рівних можливостей доступу до правосуддя та забезпечення захисту їхніх прав. Особливо важливо це тоді, коли споживачі стикаються зі складними правовими питаннями та не мають належних знань і ресурсів, щоб захистити свої права самостійно [5].

В Україні право на безоплатну правову допомогу передбачено Законом «Про безоплатну правову допомогу», який надає можливість отримати її особам, які не мають матеріальних можливостей, а також у разі загрози їхньому життю та здоров'ю. Отже, надання безоплатної правової допомоги споживачам туристичних послуг є важливим елементом забезпечення їхніх прав на справедливий суд.

Для вдосконалення процедури розподілу судових витрат у справах про захист прав споживачів туристичних послуг можна запровадити деякі заходи:

– забезпечити доступність інформації про процедуру розподілу судових витрат для споживачів туристичних послуг, зокрема: розмір судового збору, можливість отримання пільг, умови та порядок відшкодування витрат на юридичну допомогу й інші витрати;

– розглядати питання про розподіл судових витрат на початкових етапах судового процесу, щоб дозволяти споживачу будувати стратегію захисту;

– запровадити державну підтримку для споживачів туристичних послуг у разі, коли вони не можуть покрити витрати на судовий процес, але мають належне право на захист своїх прав;

– розглянути можливість відшкодування судових витрат коштом відповідачів, які порушують права споживачів туристичних послуг, що забезпечить більш справедливий розподіл витрат у судовому процесі.

Існує думка щодо можливості запроваджувати практику роботи експертних установ для споживачів туристичних послуг із можливістю післяплати за послуги експертної установи [6]. Перспективи цієї ідеї залежать від того, як саме буде запроваджуватися така практика та які будуть механізми її контролю. З одного боку, експертні установи можуть допомогти споживачам туристичних послуг у визначенні проблеми та шляхів її вирішення. З іншого боку, якщо такі установи будуть мати можливість післяплати, то це може спонукати до масового використання послуг без відповідної оплати, що забезпечить їхню рентабельність [7].

Для запровадження такої практики необхідно ретельно вивчити плюси та мінуси цього підходу та забезпечити ефективний механізм контролю за роботою експертних установ. Окрім того, потрібно вирішити питання фінансування таких установ та їхньої відповідальності за висловлені експертні висновки.

Право на справедливий суд для споживачів супутніх туристичних послуг також має бути забезпечене. На нашу думку, це можуть бути такі механізми: доступність інформації (споживачі мають право на отримання повної та зрозумілої інформації про свої права та процедури розгляду спорів із туроператорами або іншими постачальниками послуг); можливість подання скарг (споживачі мають право подати скаргу щодо якості наданих послуг і вимагати компенсації за завдані їм збитки) [8].

Якщо справа про захист прав споживачів туристичних послуг не розглядається протягом розумного терміну, це може вважатися порушенням права на справедливий суд. Зазвичай у більшості країн законодавство передбачає конкретні терміни для розгляду справ. У деяких країнах існують механізми швидкого врегулювання спорів, як-от альтернативні методи вирішення спорів (ADR), які можуть допомогти уникнути тривалого розгляду справи в суді [9].

Для вирішення проблеми тривалого розгляду справ про захист прав споживачів туристичних послуг можна вжити кілька заходів, як-от:

– покращення законодавства: необхідно розробити й ухвалити нові закони та нормативно-правові акти, які регулюватимуть порядок розгляду справ про захист прав споживачів туристичних послуг. Це може бути скорочення строків розгляду справ, зменшення кількості інстанцій і оптимізація судових процедур;

– використання альтернативних методів урегулювання спорів: для покращення ефективності розгляду справ про захист прав споживачів туристичних послуг можна використовувати альтернативні методи врегулювання спорів, як-от медіація, консультації з експертами тощо. Це може зменшити навантаження на суди та сприяти швидкому вирішенню спорів;

– розроблення механізмів моніторингу судових рішень: необхідно розробити механізми моніторингу судових рішень у справах про захист прав споживачів туристичних послуг. Це дозволить

виявляти проблемні моменти в роботі судів і вносити зміни в законодавство, щоб уникнути таких проблем у майбутньому.

Дотримання якості судових рішень є дуже важливим у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг. Якщо рішення не буде засновано на доказах і не буде відповідати вимогам законодавства, це може призвести до порушення прав споживачів і погіршення їхньої ситуації [10].

Щоб забезпечити якість судових рішень, необхідно: забезпечити належне здійснення процедур зі збору доказів у справах про захист прав споживачів туристичних послуг; удосконалювати нормативно-правову базу, що регулює захист прав споживачів туристичних послуг, з метою забезпечення належної якості судових рішень; розробляти та впроваджувати програми підвищення кваліфікації суддів із питань захисту прав споживачів туристичних послуг [11].

Рішення суду повинні бути написані зрозумілою для споживача мовою, оскільки споживачі не мають фахової юридичної освіти та можуть мати труднощі з розумінням складних юридичних термінів і процедур [12]. Написання рішень суду зрозумілою мовою допоможе забезпечити належне розуміння споживачами наслідків судового рішення, прав і обов'язків, які вони мають відповідно до цього рішення. Це є особливо важливим у справах про захист прав споживачів туристичних послуг, де споживачі можуть бути незнайомі з місцевими законами та процедурами.

Із проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

- право на справедливий суд є важливим правом для споживачів туристичних послуг;
- для реалізації цього права необхідно забезпечити доступність суду, надати правову допомогу споживачам, спростити процедуру розподілу судових витрат і забезпечити якість судових рішень;
- розгляд справ про захист прав споживачів туристичних послуг не повинен бути занадто тривалим, щоб не порушувати право на справедливий суд;
- рішення суду мають викладатися зрозумілою для споживача мовою, щоб він міг усвідомлював свої права й обов'язки.

Загалом, дотримання права на справедливий суд є важливим елементом захисту прав споживачів туристичних послуг, а вдосконалення процедур і підходів до розгляду таких справ може сприяти їх більш ефективному вирішенню. Основні напрями вдосконалення законодавства для покращення реалізації права на справедливий суд у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг можуть включати:

- розширення прав споживачів на безоплатну правову допомогу у справах про захист прав споживачів туристичних послуг;
- установлення більш жорстких вимог до професійної підготовки суддів, які розглядають справи про захист прав споживачів туристичних послуг;
- розгляд можливості запровадження системи альтернативного вирішення спорів (наприклад, медіації) у справах про захист прав споживачів туристичних послуг;
- забезпечення доступу до інформації про права споживачів у сфері туризму та захисту цих прав.

Ці напрями можуть допомогти покращити реалізацію права на справедливий суд у спорах про захист прав споживачів туристичних послуг і забезпечити більш ефективний захист прав споживачів у цій галузі.

Література:

1. Гордієнко Т. Правовий захист споживачів туристичних послуг в Україні. *Право України*. 2018. № 10. С. 58–66.
2. Конституція України. : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/conv#top>.
3. Фінансування судової гілки влади України як гарантія суддівської незалежності / С. Леськів та ін. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 249–253.
4. Майка М., Гакало І. Управління публічними фінансовими та економічними ресурсами як завдання державної служби. *Актуальні проблеми політики*. 2022. № 69. С. 21–26. URL: <http://app.onua.edu.ua/index.php/app/article/view/1297>.
5. Максименко О. Правове регулювання відповідальності за порушення прав споживачів туристичних послуг. *Право України*. 2019. № 5. С. 112–120.
6. Махніцький О. Судова влада: сутність, зміст та поняття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 19–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_6.
7. Олійник В. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2017. 246 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/k2/dissertations/5/6.pdf>.

8. Петренко М. Споживач туристичної послуги: правовий захист та реалізація прав. *Європейське право*. 2018. № 1. С. 58–65.
9. Селіванов А. Судова влада в правовій державі: нові принципи забезпечення ефективності. *Віче*. 2010. № 16. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2150/>.
10. Чантурія Л. Юридичні особи публічного права та їх місце в цивільному праві. *Матеріали доповіді Ташкентського державного юридичного інституту*. 29.06.2007 р. URL: <http://www.caccivillaw.unibremen.de/publikationen/chanturia.jur.per.oeff.recht.ru.rtf>.
11. Brewer G.D. *Politicians, Bureaucrats and the Consultant*. New York : Basic Books, 1973. 318 p.
12. Maika Maksym. The Implementation of E-justice within the Framework of the Right to a Fair Trial in Ukraine: Problems and Prospects. *AJEE*. 2022. С. 249–262. URL: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.2-n000320>.

References:

1. Hordiienko T. (2018). Pravovyi zakhyst spozhyvachiv turystychnykh posluh v Ukraini. *Pravo Ukrainy* [Legal protection of consumers of tourist services in Ukraine] *Law of Ukraine*. № 10. P. 58–66 [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine (1996). Konstytutsiia Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. Data onovlennia: 01.01.2020 [Constitution of Ukraine : Law of Ukraine of June, 28, 1996, № 254k/96-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp/conv#top> [in Ukrainian].
3. Leskiv S.R., Mashtalir Kh.V., Tsybul'skyi Yu.I. (2017). Finansuvannia sudovoi hilyky vlady Ukrainy yak harantiia suddivskoi nezalezhnosti [Funding of the judicial branch of government of Ukraine as a guarantee of judicial independence]. *Molodyi vchenyi*. № 5. P. 249–253 [in Ukrainian].
4. Maika M.B., Hakalo I.H. (2022). Upravlinnia publichnymy finansovymy ta ekonomichnymy resursamy yak zavdannia derzhavnoi sluzhby [Management of public financial and economic resources as a task of public service]. *Aktualni problemy polityky*. № 69. P. 21–26. Retrieved from: <http://app.onua.edu.ua/index.php/app/article/view/1297> [in Ukrainian].
5. Maksymenko O. (2019). Pravove rehuliuвання vidpovidalnosti za porushennia prav spozhyvachiv turystychnykh posluh [Legal regulation of liability for violation of the rights of consumers of tourist services]. *Pravo Ukrainy*. № 5. P. 112–120 [in Ukrainian].
6. Makhnitskyi O. (2013). Sudova vlad: sutnist, zmist ta poniattia [Judicial power: essence, content and concepts]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vol. 70. P. 19–25. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_6 [in Ukrainian].
7. Oliinyk V.M. (2017). Teoretyko-pravova kharakterystyka vzaiemodii orhaniv sudovoi vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva : dys. ... kand. yuryd. nauk [Theoretical and legal characteristics of interaction between the judiciary and civil society institutions : thesis ... PhD law of science]. Dnipro, 246 p. Retrieved from: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/k2/dissertations/5/6.pdf> [in Ukrainian].
8. Petrenko M.O. (2018). Spozhyvach turystychnoi posluhy: pravovyi zakhyst ta realizatsiia prav [Tourist service consumer: legal protection and realization of rights]. *Yevropeiske pravo*. № 1. P. 58–65 [in Ukrainian].
9. Selivanov A. (2010). Sudova vlad v pravovii derzhavi: novi pryntsypy zabezpechennia efektyvnosti [Judicial power in the rule of law: new principles of ensuring efficiency]. *Viche*. № 16. Retrieved from: <http://veche.kiev.ua/journal/2150/> [in Ukrainian].
10. Chanturiya L. Yurydychni osoby publichnogo prava ta yikh mistse v tsyvilnomu pravi. *Materialy dopovidi Tashkentskoho derzhavnoho yurydychnoho instytutu*. 29.06.2007 [Legal entities of public law and their place in civil law] *Materials of the Tashkent State Legal Institute*. Retrieved from: <http://www.caccivillaw.unibremen.de/publikationen/chanturia.jur.per.oeff.recht.ru.rtf> [in Ukrainian].
11. Brewer G.D. (1973). *Politicians, Bureaucrats and the Consultant* : Brewer G.D. New York : Basic Books. 318 p.
12. Maika Maksym (2022). The Implementation of E-justice within the Framework of the Right to a Fair Trial in Ukraine: Problems and Prospects. *AJEE*. P. 249–262. Retrieved from: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.2-n000320>.